

Іван Іващенко (Київ)

ЗНАЧЕННЯ ДРУГОГО ЦИКЛУ ДОПОВІДЕЙ «УЧЕННЯ ПРО НАУКУ» 1804 РОКУ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ Й. Г. ФІХТЕ

Як мені відомо, це перший переклад українською мовою не лише пізнього *Учення про науку*, а й взагалі перший переклад *Учення про науку* в Україні. Ця сумна для вітчизняної історії філософії обставина спонукає мене на поділ цього стислого огляду на дві частини: (1) історико-філософську та (2) термінологічну.

1

Другий цикл доповідей *Учення про науку 1804 р.* Фіхте виголошував у Берліні з 15 квітня до 8 червня у своїй квартирі на Командантенштрассе, 9. Усього було виголошено 28 лекцій, які відвідували представники берлінської буржуазії: студенти, науковці, письменники, юристи, офіцери, чиновники, церковні діячі тощо¹, на лекції можна було записатися, сплативши наперед 2 фридрихсдори².

Текст цього «Учення про науку» зберігся у двох варіантах. Перший був виданий сином філософа, І. Г. Фіхте, у другому томі «Творів зі спадку» (*Nachgelassene Werke*), під назвою:

«Учення про науку.

Виголошене у 1804 році.»

Проте автентичність цього видання була сумнівною, оскільки у тексті було дуже багато хибодруків, які посутньо спотворювали смисл теорії.

© Іван Іващенко, 2011

¹ У Вступі до використаного для цього перекладу видання *Учення про науку* Райнгард Лаут – упорядник – наводить частину переліку слухачів, що дивним дивом зберігся у Дортмундській університетській бібліотеці.

² Фридрихсдор – пруська золота монета, що була в обігу з 1741 до 1855 рр., один фридрихсдор дорівнював 5 талерам, отже, відвідування курсу лекцій Фіхте коштувало 10 талерів.

Мабуть, саме це стало причиною дослідницької неуваги до цього «Учення про науку». Можливо, Фіхтева теорія так і лишилася б невідомою, якби на початку ХХ ст. бібліотекар К. Вендель не віднайшов в університетській книгозбірні м. Гале копію оригіналу цього «Учення про науку», яка мала назву:

«Копія.
Повторення
Учення про науку.
28 лекцій 1804 р.»

Саме цей текст став основою для перевидань у ХХ столітті, останнє з яких за редакцією Райнгарда Лаута та Йоахіма Відмана вважають найдосконалішим.

Більшість німецьких дослідників теоретичної філософії Фіхте одностайно стверджують, що саме цей виклад вчення про науку став кульмінацією розвитку Фіхтевого проекту трансцендентальної філософії. На тлі цього твердження може видатися парадоксальним той факт, що ці доповіді Фіхте за життя так і не надрукував, а лише виголосив. Утім, у повідомленні про лекції (від першого січня 1804 р.) доповідач обґрунтував своє рішення так: результати здійсненого дослідження не можна викласти завдяки друкованому слову, а філософію не можна пояснювати історично³. Справді-бо, друковане слово нав'язує читачеві певну телеологію, яка змушує останнього шукати відповіді наприкінці книги, заощаджувати зусилля, котрі стануть у пригоді під час «штурму» фінальної аргументації. Це може призвести до позірності, – яку Фіхте, вочевидь, у такий спосіб й намагався оминати, – що смисл аргументації перебуває за її межами. Натомість головна риса трансцендентальної філософії полягає у пошукові *внутрішнього* принципу обґрунтування знання. *Учення про науку 1804 р.* є яскравим прикладом такої тенденції трансцендентальної філософії. Але Фіхте не просто намагається дедукувати такий принцип, отже, розв'язати «загадку світу і свідомості з математичною очевидністю» [Fichte, 1986: S. 2], а й розробити таку теоретичну мову, завдяки якій можна було б несуперечливо зафіксувати результат його дослідження. Така настанова справила значний вплив на стилістику викладу. Кожна окрема лекція містить замкнену аргументацію, яка у загальних рисах відтворює загальний задум. Через це Фіхте навіть уважав, що слухати/читати його лекції можна не з початку, а з будь-якої лекції, адже кожна з них містить елемент цілого, відштовхуючися від якого можна самотужки відтворити подальший хід міркування.

На цьому тлі постає слушне питання: чому саме ці дві лекції я обрав для ознайомлення української філософської спільноти з *Ученням про науку*

³ Здається, однією з головних причин такого рішення були кривотлумачення, яких зазнала єдина спроба Фіхте опублікувати свою теоретичну філософію – *Основа усього вчення про науку* (1794 р.).

1804 р.? Підстав для цього кілька. По-перше, п'ятнадцята лекція єдина, що містить підназву, а саме: *Лекція, що містить засаду*. У цій лекції Фіхте формулює засаду, дедукції якої присвячена перша частина цього вчення про науку – *вчення про істину та розум*. Ця лекція і завершує першу частину, отже, підбиває її підсумок. Натомість шістнадцята лекція є переходом до другої частини вчення про науку – до *вчення про явище і позірність* або до *феноменології*. Отже, по-друге, саме ці дві лекції унаочнюють структуру Фіхтевої аргументації. Якщо перший цикл дедукції (вчення про істину та розум) є обґрунтуванням внутрішньої *засади*, тобто самообґрунтуванням, то другий цикл є обґрунтуванням *із засади*. Простіше кажучи, спочатку Фіхте висновує (ableitet) засаду (Grundsatz), а потім її застосовує.

2

Фіхтеву поняттєву мережу слід розглядати з огляду на те, що, по-перше, у своєму тексті він уживає новотвори, які не були засвоєні традицією та релевантні винятково у рамках його тексту, і, по-друге, деяким словам і зворотам буденної мови він надає додаткового значення, яке невластиве буденній мові і чинне лише у межах аргументації вчення про науку. Ураховуючи ці два нюанси, переклад його поняттєвої мережі слід передусім орієнтувати на контекст його теорії та внутрішню структуру її аргументації.

Термінологічну частину я почну з розгляду, здавалося б, зрозумілого поняття: вчення про науку (Wissenschaftslehre). В українській філософській термінології, попри згадану відсутність перекладів вчення про науку українською мовою, усталеною є калька – науковчення⁴. Іноді калькування є дуже продуктивним і обґрунтованим, згадати б бодай Гусерлів термін життєсвіт (Lebenswelt), але не у цьому випадку. Обґрунтую це твердження. Учення про науку, з одного боку, є вченням про принципи знання, з огляду на які ми можемо уважати знання *обґрунтованим*. З другого боку, вчення про науку є знанням *із принципів*, сказати б, *принциповим* знанням. Варіант перекладу «вчення про науку» імплікує обидва ці нюанси, адже наука є (*а*) обґрунтованим знанням, а вчення про неї (*б*) знанням з принципів. «Науковчення», натомість, імплікує науковість якогось вчення або наявність якоїсь наукоподібної педагогічної системи.

Окремої уваги заслуговує також стиль Фіхтевого тексту, про який йшлося вище. Неозброєним оком можна помітити, що Фіхтева аргументація рясніє різного штибу тавтологіями, а також мовними конструкціями, що надають аргументації замкненого характеру, наприклад, часто вживана конструкція «*durchaus als solches*», тобто «повністю/цілком як такий». Самі лекції Фіхте писав, щоб їх потім виголошувати, тобто вони не були призначені для чужого ока, лише для вуха. Це пояснює синтаксичний і, зосібна, пунктуа-

⁴ Так, наприклад, в *Німецько-українському словнику гуманітарних наук* [див. Німецько-український словник, 2009] подибуємо лише такий відповідник (словникове гасло № 1243).

ційний безлад, що панує в текстах лекцій. Задля того, щоби полегшити сприйняття тексту, мені довелося змінювати синтаксичні конструкції на притаманніші українській мові.

Розгляньмо особливості Фіхтевого стилю на конкретному прикладі. У третьому абзаці 15 лекції філософ так описує чисте буття: «*Es ist durchaus von sich, in sich, durch sich; dieses sich gar nicht genommen als Gegensatz, sondern rein innerlich*». Попри те, що Фіхте уживає у цьому уривку нормативну німецьку, зрозумілу будь-якому з його сучасників, як, зрештою, і носію сьогочасної німецької, – він застерігає читача (чи радше слухача) від кривотлумачення зворотного займенника «*sich*», який у нормативній німецькій позначає стосунок суб'єкта висловлювання до себе самого, тобто рефлексивний стосунок. Натомість Фіхте наголошує на нереклексивності цього займенника (*nicht genommen als Gegensatz*), що, певна річ, є нехтуванням мовною нормою. Навіщо Фіхте обирає такий непевний слововжиток там, де якраз прагне досягнути певності? Річ у тім, що Фіхте намагається описати самосвідомість як нереклексивне, безпредметне знання, яке, втім, уможливує рефлексивне, предметне знання. Проте, як він сам зауважує у другому абзаці цієї ж лекції, «*die erste Grundwendung aller Sprache, die Objektivität*», тобто буденна мова тяжіє до упредметнення, що увиразнює навіть структура простого речення (підмет і присудок). Фіхте намагається засобами буденної мови увиразнити такий стан справ, який не підлягає предметному описові, ба навіть осягнути неосяжне (*das Begreifen des Unbegreiflichen*). Проте він не задовольняється цим оксюмороном, поступово і послідовно звільняючи буденну мову від рефлексивних нашарувань. У розглядуваному уривку він описує чисте буття як таке, що існує 1) «від себе» (*von sich*), тобто воно саме містить свій початок, 2) «у собі» (*in sich*), тобто воно замкнене у собі, отже, не імплікує жодної предметності, 3) «через себе» (*durch sich*), тобто воно опосередковано рухається до себе – нереклексивної безпосередності. У кожному з трьох випадків зворотний займенник «*sich*» втрачає свою зворотність, оскільки вже не повертається до свого суб'єкта, а тотожний з ним. Тобто Фіхте оминає норми буденної мови за допомогою неї самої.

Утім, цей текст⁵ також рясніє новотворами, переклад яких українською завжди буде дуже умовним.

По-перше, das Durch (англ. *through*, італ. *penetrazione*) – субстантивованій прийменник (!), який у тексті перекладу умовно віддано як «проринення». Завдяки цьому новотвору Фіхте прагне увиразнити сутність поняття, тобто внутрішній зв'язок предмета (буття) і знання (свідомості).

По-друге, das Soll (англ. *should*) – субстантивоване модальне дієслово *sollen* у першій або третій особі однини теперішнього часу дійсного способу. Завдяки цьому новотвору, який я умовно переклав як «Повинно», Фіхте позначає внутрішню проблематичність засади (*Grundsatz*), тобто замкненого

⁵ Ідеться винятково про ті новотвори, що подібуються у перекладених лекціях.

у собі Я, яка передбачає самообґрунтування, без якого таку засаду годі помислити. Інакше кажучи, досягнення внутрішньої певності (*Gewißheit*) неможливе без самодосвіду, а отже, знання засади не є об'єктивним, звісно, йдеться про буденний сенс об'єктивності.

Таку буденну об'єктивність, *по-третє*, Фіхте позначає завдяки новотвору *das Muß* (англ. *must*) – субстантивованому модальному дієслову *müssen* у першій або третій особі однини теперішнього часу дійсного способу, який у перекладі відтворено як «Маю». На відміну від внутрішнього Повинно, що увиразнює засаду, Маю увиразнює категоричність зовнішньої об'єктивності.

Окремої уваги заслуговує переклад наріжного для цього учення про науку поняття *das Ansich*, яке я умовно перекладаю як «у-собі». Коли Фіхте субстантивує це поєднання прийменника (*an*) та зворотного займенника (*sich*), йому йдеться про трансцендентний предметному, рефлексивному знанню принцип. Коли ж він не субстантивує це поняття, а записує його як *an sich* – «у собі», то у таких випадках йдеться про несхоплювану у рефлексивному знанні сутність якогось поняття, наприклад, істини (*Wahrheit an sich*), життя (*Leben an sich*) тощо. Цю відмінність у перекладі позначено за допомогою дефіса.

Насамкінець згадаймо термін, який міститься у 15 лекції, а саме *Fünffachheit* – «п'ятичленність». Цей термін Фіхте не пояснює, покликаючись на його зрозумілість для слухачів. В усьому тексті цієї редакції учення про науку це поняття філософом не експлікується. Йдеться про концепцію, яку Фіхте виклав у попередній редакції вчення про науку – «Викладі учення про науку» (1801/02), а у розглядуваній редакції поглибив. П'ятичленність – це структура синтези, яка увиразнює розгортання Фіхтевої теорії між двома крайнощами: ідеалізмом, максимою якого виступає абсолютна самосвідомість (Я), та реалізмом, максима якого – необмежене свідомістю життя. Завдання учення про науку – виявити, що обидві максими описують один стан справ, властивостями якого вони є. Спочатку дослідження рухається від життя до Я (1), увиразнюючи те, що джерелом Я є життя (2), потім від Я до життя (3), прояснюючи, що Я і є життям (4), і, нарешті, власне синтеза учення про науку, яка становить єдність попередніх чотирьох синтез.

Крім новотворів Фіхте також послуговується словами, які запозичує з буденної мови, утім, в його тексті вони набувають додаткових відтінків.

Einsicht (убачення) та *einsehen* (убачати) – завдяки цим оптичним метафорам Фіхте позначає *безпосереднє* розуміння, якого досягають *опосередковано*. Це твердження лише на перший погляд містить суперечність. Фіхте, як доповідач, викладає умови вбачення (*Bedingungen der Einsicht*), практикуючи які можна досягнути внутрішньої певності і самообґрунтування. Але така практика не є змістовою трансформацією свідомості, а лише обертанням кута погляду. Якщо раніше погляд було звернено *назовні*, то тепер *навспак*. *Einsicht*, як на мене, увиразнює саме таке *обернене* бачення, точніше його результат, процесовий-бо аспект Фіхте позначає за допомогою віддієслівно-

го іменника *das Einsehen* (убачання). Цікаво, що Марко Івальдо, автор часткового перекладу цього вчення про науку італійською, віддає *Einsicht* двома словами: *la visione* (бачення) та *l'intellezione* (схоплення, розуміння) [Ivaldo, 1983: р. 86], що відтворює нормативні словникові значення цього німецького іменника, але ускладнює розуміння місця цього поняття в структурі аргументації.

Das Einleuchten та *einleuchten*. На перший погляд, може здатися, що ці слова мають для Фіхте суто технічне значення: у буденній мові це дієслово вживають переважно у звороті «etwas leuchtet mir ein» – «щось мене переко­нує, щось мені зрозуміло» тощо. Уже в структурі буденного мовлення можна помітити, що, вживаючи цього дієслова, мовець показує, що зазнає дії, а не діє сам. Здається, саме цей нюанс буденного слововжитку був для Фіхте найважливішим, адже завдяки цьому поняттю він увиразнює, що принцип самообґрунтування (замкнене у собі Я) можна висновувати (*ableiten*), але аж ніяк не можна створювати (*erzeugen*). Ось як про це пише Фіхте: «Diese Sonderung leuchtete uns nun ein als ungültig, in einem unmittelbaren Einleuchten, das wir nicht erzeugten, weil wir es wollten, sondern das sich selber erzeugte, nicht aus irgend einem Grunde oder einer Prämisse, sondern absolut» [Fichte, 1986: S. 51–52] («Отож це відокремлення вочевид­нилося для нас як нечинне, у безпосередньому вочевидненні, яке створили не ми, бо так хотіли, натомість воно створило саме себе, не з якоїсь засади чи засновку, натомість абсолютно»). З цього твердження випливає те, що *Einleuchten* беззасновкове, воно ніби саме себе пропонує. З огляду на ці міркування можна умовно перекласти цей термін як «вочевиднення», «вочевиднюватися», що, з одного боку, схоплює момент пасивності, а з іншого, зберігає притаманну цьому слову оптичну конотацію світла (*einleuchten*). Така особливість Фіхтевого вжитку *Einleuchten* відображена у назві дисертації Ульриха Шльосера «Das Erfassen des Einleuchtens», що присвячена «Ученню про науку 1804» [Schlösser, 2001].

Gewißheit (певність, англ. *certainty*, італ. *certezza*) – одне з наріжних по­нять як цього вчення про науку, так і Фіхтевої філософії в цілому. Це поняття в українських перекладах творів німецьких філософів зазвичай перекладають словами «вірогідність, достовірність», які, утім, увиразнюють значення іншого терміну: *Glaubwürdigkeit*. Натомість *Gewißheit* не має конотації віри, а навпаки – знання. Внутрішня певність (*innere Gewißheit*), за Фіхте, є, з одного боку, результатом самообґрунтування, тобто замкненим Я, а з іншого, знанням із принципу, тобто з себе.

Розглянуті вище термінологічні нюанси не відображають поняттєвого розмаїття, яке містить ця редакція *Учення про науку*. Оскільки, на мою думку, перекладацькі рішення треба обґрунтовувати з огляду на структуру аргументації, а це неможливо у рамках стисло­го огляду, то цій важливій роботі буде присвячено спеціальну статтю, що вийде друком у наступному числі *Sententiae*.

ЛІТЕРАТУРА

Німецько-український словник гуманітарних наук = Deutsch-Ukrainisches Wörterbuch der Geisteswissenschaften / Центр міжкультурної комунікації НаУКМА, Молодіжний гуманітарний центр ; за ред. Вахтанга Кебуладзе. – К.: Дух і літера. – 2009. – 156 с.

Fichte J. G. The Science of Knowing : J. G. Fichte's 1804 Lectures on the Wissenschaftslehre. Translated by Walter E. Wright. – State University of New York Press, Albany. – 2005. – 260 p.

Fichte J. G. Die Wissenschaftslehre : Zweiter Vortrag im Jahre 1804. – Hamburg: Meiner. – 1986. – 315 S.

Ivaldo M. Fichte. L'assoluto e l'immagine. – Roma: Studium. – 1983. – 156 p.

Schlösser U. Das Erfassen des Einleuchtens. Fichtes Wissenschaftslehre von 1804 als Kritik an der Annahme entzogener Voraussetzungen unseres Wissens und als Philosophie des Gewisseins. – Berlin: Philo. – 2001. – 186 S.

Ivan Ivashchenko (Kyiv)

The Significance of the Second Cycle of Lectures «Science of Knowledge» (1804) for J. G. Fichte's Theoretical Philosophy

In the article the basic notions of Fichte's «Science of Knowing» (1804) are briefly examined, and also the translation of principal terms of this edition (Wissenschaftslehre, das Durch, das Soll, das Muß, Einsicht, einsehen, das Einleuchten, einleuchten, Gewißheit) is justified. That's why the peculiarities of argumentation in 15th and 16th lectures are examined, which make obvious the structure of Fichte's late theory: doctrine about truth and doctrine about appearance. In the study is also clarified the relationship between the style of lectures with Fichte's attempt to elaborate a non-reflexive theory of self-consciousness.

Ivan Ivashchenko, Applicant for PhD in philosophy at the Department of Philosophy in Taras Shevchenko National University of Kyiv

Іван Іващенко, аспірант кафедри філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
